

I. Pojetí sociálního rozvoje a jeho zdrojů

Pojetí sociálního rozvoje často abstrahuje od jeho zdrojů ve všech stránkách společenské a přírodní reality, od dialekticko-materialistického pojetí historie jako přírodně společenského procesu. V sociálním rozvoji je třeba zvláště zdůraznit základní vztah mezi společností a obklopující ji přírodou.

Přírodní podmínky spolu s charakterem práce jsou základem růstu produktivity práce, efektivnosti výroby a tím i civilizační úrovně každé země. Na tuto skutečnost poukazoval K. Marx: „Bez ohledu na větší nebo menší rozvoj společenské výroby zůstává produktivita společenské práce vázána na přírodní podmínky. Dají se všechny úplně redukovat na povahu člověka samého, na jeho rasu apod. a na přírodu, která ho obklopuje“ [Marx 1953 : 541].

Jestliže K. Marx prvořadí vliv přírodních podmínek na produktivitu práce a rozvoj výrobních sil zdůrazňoval, pak J. V. Stalin ve své práci *O dialektickém a historickém materialismu* tento vliv popřel s poukazem na to, že příroda se mění v tak dlouhých historických obdobích, že její vliv na rozvoj výrobních sil je opomenutelný. Názor Stalinův byl v souladu s obdobím, kdy lidstvo mohlo pokládat biosféru za neomezené prostředí, nekladoucí meze ekonomickému rozvoji. Ekonomika se rozvíjela relativně nezávisle na vazbách lidé — příroda za postupného odcizování člověka přírodě. „Pro člověka, který je svému přírodnímu prostředí odcizen, je kapacita tohoto prostředí ve všech směrech nevyčerpatelná a lidstvo se tak zcela logicky dostává do nekontrolovatelné fáze růstu, v němž podobné rakovinovým buňkám vykořisťuje Zemi, ničí sebe i své prostředí, na kterém závisí“ [Mesarovič—Pestel 1975 : 46—47].

Sociální rozvoj je přímo závislý na ochraně a tvorbě životního prostředí člověka v jeho stránce přírodní, hmotné (architektura a urbanismus) a pracovní, na efektivním využívání zdrojů Země; jejich neomezená exploatace, právě tak jako jejich neracionální využívání, je mohutnou brzdou sociálního rozvoje. Teprve přechod od neomezené exploatace k „neomezené vynalézavosti v udržování cyklické hojnosti zdrojů“ povede od „žití na úkor příštích generací“ k urychlování přírodně společenského procesu v současných i příštích generacích [Odum 197 : 105](1).

V sociálním rozvoji nejde samozřejmě jen o zdroje hmotné: „Sociální rozvoj je realizován jako rozvoj individuální produktivní síly člověka — jeho pracovních tvůrčích potencií, sklonů, schopností, i jako rozvoj lidské kolektivity — sociálních vlastností, altruismu, solidárnosti, pracovitosti, disciplinovanosti atd.“ [Šolcová 1984 : 59; Marx 1953 : 340].

Vlastnosti základního subjektivního společenského faktoru — člověka, rozvíjejícího se v rámci jednotlivých subjektů sociálně třídní struktury (ve spo-

(1) „Ani celá společnost, národ, ba ani soudobé společnosti dohromady nejsou vlastníky země. Jsou jen jejími držiteli, mají ji jen v užívání a jako boni patres familias (dobří otcové rodin) ji mají zlepšenou zanechat příštím pokolením“ [Marx 1956].

lečenské třídě, vrstvě, pracovním a územním kolektivu, rodině etc.), jsou rozhodujícím faktorem sociálního rozvoje, neboť rozvoj socialismu je založen na velké iniciativě pracujících. Sociální rozvoj je tedy závislý na optimálním využití všech společenských zdrojů, vyvěrajících z bohatství přírodního prostředí, zdrojů vědeckotechnických, ekonomických, kulturně politických, morálních etc.

Sociální rozvoj jako společenský vývojový princip „je nutno sjednotit, svázat, spojit s obecným principem jednoty světa, přírody, pohybu etc.“ [Lenin 1960 : 261]. Proto zdůrazňujeme dvojí pojetí a dialektiku sociálního rozvoje: ve smyslu celospolečenském jako rozvoj všech stránek společenské existence ve vazbě na přírodní prostředí a v užším pojetí jako sociální stránky společenského rozvoje, spjaté s bezprostředními zdroji rozvoje člověka, žijícího v rodině, pracovním kolektivu, územním společenství etc. Toto užší pojetí považujeme za „analytickou abstrakci“ sociální části od celospolečenského celku, kterou je nutno podrobně analyzovat, komparovat s ostatními stránkami společenské existence, především pak s ekonomickou stránkou, bez jejíhož rozvoje je sociální rozvoj nemožný.

Obsah sociálního rozvoje je možno vymezit na základě širokého pojetí, obsahujícího lidský a intelektuální potenciál výrobních sil, který oživuje prostřednictvím práce jejich stránku materiálně-technickou; rozvoj vzájemných společenských vztahů bezprostředních výrobců a subjektů sociálně třídní struktury; rozvoj společenské nadstavby a duchovního života společnosti v jeho složkách ideologických, politických, kulturních a právních; rozvoj životního prostředí v jeho složkách přírodních, hmotných a pracovních; rozvoj životního způsobu jako integrované a integrující cílové funkce sociálního rozvoje.

Sociální rozvoj je podřízen zákonům dialektiky — děje se v boji protikladů, rozporů uvnitř jednotlivých stránek společenské existence i mezi nimi, jejichž vývoj probíhá obdobími lineárního růstu, hromadění rozporů a jejich řešení cestou revolučních mutací a změn. Reálná dialektika a rozpornost sociálního rozvoje se projevuje v každém historickém momentu, do jehož reality se promítá odcházející minulost a rodící se budoucnost — i do odrazu této reality ve vědomí lidí v boji „starého myšlení“, spjatého se setrvačností, konzervatismem, dogmatismem a „myšlení nového“, jehož obsah vyvěrá ze znalostí zákonitostí přírodních a společenských, včetně internacionálního pojetí společenského rozvoje, novátorství ve vědě, politice, výrobě, v každodenní společenské praxi.

V historické dialektice současné epochy převládá revoluční změna, založená vědeckotechnickou revolucí, jako „univerzální a permanentní revoluční proměny totality výrobních sil“, jako „ustavičný urychlující se pohyb všech výrobních sil, objektivních i subjektivních faktorů produkce“ [Civilizace 1966 : 18, 88, 114], jako „zrychlení pohybu v prostoru a čase“.

Objektivní revoluční charakter rozvoje vědy, techniky a s ní spjatého subjektivního faktoru vtiskuje nutný revoluční charakter nutným socialistickým přeměnám, charakterizovaným myšlenkami M. S. Gorbačova: „Přestavba, to je revoluce, jejímž cílem je pozvednout společnost na kvalitativně vyšší stupeň a prostředkem je urychlování sociálně ekonomických procesů“ [Gorbačov 1987].

II. Ekonomická a sociální dynamika ČSSR

Analýza sociálně ekonomické dynamiky je vyvolána akutní potřebou odhalit příčiny současného stavu společnosti, v němž se promítají jak důsledky prozité minulosti, tak prvky budoucnosti jako „rostki novovo“ (V. I. Lenin. Změny v globále společenské dynamiky lze zhruba postihnout ekonomickou makro-

analýzou, která však v důsledku statistického „zprůměrování“ skutečnosti nepostihuje vnitřní protikladnost zkoumaných jevů. Makroanalýza je tedy spjata s určitým zjednodušením, jehož zmírnění by vyžadovalo podrobný neméně složitý rozbor komplexu společenských jevů v jejich minulé konkrétnosti. Analýza minulosti ústí do konkrétního sociologického rozboru přítomnosti na co nejnižších rozlišovacích úrovních. Takový rozbor se může stát základem prognózy sociálního rozvoje.

Rozbory společenského rozvoje v socialistických zemích ukazují na vzájemnou závislost ekonomické a sociální dynamiky, rozvíjející se počátečními vysokými rozvojovými tempy, daleko přesahujícími tempa kapitalistických zemí, a později živelným formováním „brzdícího mechanismu“ sociálně ekonomického rozvoje. A to v podmínkách, kdy vědeckotechnická revoluce otevřela hospodářskému a sociálnímu pokroku nové perspektivy [Gorbačov 1987 : 14–15]. Podobně tomu bylo i v socialistické ČSSR, kde vývoj probíhal ve dvou z hlediska rozvojové dynamiky odlišných etapách.

1. První etapu od vzniku lidově demokratické a socialistické ČSSR

charakterizovalo sociální klima velké iniciativy pracujících, zbavených kapitalistického vykořisťování a fašistické zvržlosti. Komunistická strana tu navazovala na realizaci idejí marxismu-leninismu a Velké říjnové revoluce, znásobených revolučními husitskými tradicemi našeho národa. Ekonomická politika byla založena na budování materiálně technické základny, zajišťující růst produktivity práce ve znárodněném průmyslu a kolektivizovaném zemědělství. Základ sociálního rozvoje tvořila protiinflační politika růstu nominálních mezd a systematického snižování cen na základě snižování vlastních nákladů výroby ve vazbě na proporcionální rozvoj výroby spotřebních statků(2).

V souhlase s první fází rozvoje socialismu, kdy bylo zapotřebí likvidovat dřívější diskriminaci dělnické třídy, byl důraz kladen na uspokojování základních potřeb, jejichž nízké ceny byly dotovány státem při současném prioritním zvyšování mezd nejméně placených skupin obyvatelstva.

Přednostní rozvoj těžkého průmyslu a strojírenství, vyrovnávání úrovně zaostalého Slovenska a českých zemí, osídlení pohraničí, státní dotace cen spotřebního zboží – to vše si vynucovalo centralizaci plánovitého řízení, provázenou tendencí k zvyšování složitosti a přebujelosti řídicího aparátu.

Tehdejší politická a sociální atmosféra byla charakterizována vysokou úrovní stranického vedení, vybaveného politicky a odborně zkušenými a vyspělými kádry. V kádrové základně docházelo k podstatným změnám urychlenou výchovou straně a lidu oddaných kádrů, pracovníků pro všechny stupně řízení, zvláštní pozornost byla věnována vysokým školám, kde byly zrušeny reakční studentské spolky a založeny skupiny Československého svazu mládeže jako záloha strany v oblasti výchovy nové inteligence.

Rozsáhlá politická ačinnost členů strany a pracujících byla provázena otevřenou kritikou nedostatků. X. sjezd a konference KSČ obrátily pozornost strany na boj proti byrokratismu, který brzdí rozvoj tvůrčí iniciativy pracujících. Průvodcem byrokratismu v řízení byl dogmatismus ve společenských vědách. Řada ekonomů pod vlivem Stalinových *Ekonomických problémů socialismu* redukovala ekonomické kategorie na pouhé „evidenční prostředky“ a odmítala působení zákona hodnoty za socialismu. Soudruh Dolanský jako vynikající politik a národohospodář tehdy v rozporu s těmito dogmatickými

(2) „Ve věci cen, mezd a platů nepůjdeme cestou inflace, nýbrž budeme se naopak snažit o postupné snižování cen a tím o zvyšování reálné hodnoty mezd a platů“ [Gottwald 1949 : 60].

názory kritizoval ignoraci zákona hodnoty v řízení, nahrazování ekonomických metod administrativními, nedůsledné zavádění vnitropodnikového chozrasčotu a stimulativního využívání mzdové a cenové politiky.

V oblasti politické ekonomie byla řadou ekonomů odmítána existence morálního opotřebení základních prostředků, zatímco v praxi se morálně opotřebovaná zařízení běžně odepisovala. Vývoj vztahů mezi teorií a praxí se vyvíjel rozporně. Tak byl v řízení odmítnut systém SPH (socialistické podnikové hospodaření), nesoucí řadu progresivních prvků socialistické podnikavosti, které nepřešly do zásad chozrasčotu. Důvodem zrušení SPH byl jeho vztah k starému baťovskému systému, přičemž jeho kritikové nevzali v úvahu, že i V. I. Lenin, který nazval Taylorův buržoazní "Scientific Management" systémem ždímání potu z dělnické třídy, doporučoval převzít jeho racionální prvky a využít je v nových, socialistických podmínkách.

Přes celou řadu rozporů vycházela politika prvé etapy rozvoje socialistické ČSSR důsledně z leninských principů plánovitého řízení a odchylky od těchto principů byly otevřeně kritizovány. Bylo zdůrazňováno, že kritika a sebekritika ve straně a celé společnosti je hybnou silou socialistického rozvoje a postihováno bylo její porušování a potlačování.

První etapa vývoje ekonomické a sociální dynamiky byla charakterizována nikdy v historii nebyválním společenským rozvojem ve složitých podmínkách embarga a radikální organizační a kádrové přestavby celé společenské struktury. V r. 1960 v porovnání s rokem 1948 vzrostla výroba elektrické energie na 322 %, kamenného uhlí na 162 %, hnědého na 246 %, surového železa na 288 %, oceli na 260 % a válcovaného materiálu na 263 %, cementu na 299 % etc. Ekonomika se vyznačovala vysokými tempy růstu. V první pětiletce přírůstek národního důchodu přesahoval 9 % a průmyslové výroby 14 %. K návrhu směrnic druhé pětiletky byla uspořádána veřejná diskuse, z níž vzešlo přes půl miliónu připomínek, podle nichž byly úkoly pětiletky upřesněny. V druhé pětiletce přírůstky národního důchodu dosahovaly kolem 7 %, průmyslová výroba se zvýšila o 66 %, výrobní akumulace v absolutních ukazatelích dosáhla maxima za celá padesátá léta.

V letech 1950–60 se zvyšovala průmyslová výroba průměrně o 11,7 % ročně, to jest 2–3× rychleji než ve vyspělých kapitalistických zemích — a dosáhla zhruba čtyřnásobku výroby předválečné. Podobně tomu bylo i u produktivity práce, jejíž roční přírůstky přesahovaly 8 % růstu [Kutta 1962].

Ekonomická dynamika byla provázena a násobena dynamikou sociální. Rychle se měnila sociální struktura společnosti. Podíl dělníků a zaměstnanců v populaci se v letech 1947–1961 zvýšil ze 67,7 % na 74,8 %. Vznikla třída družstevních rolníků a ostatních družstevníků (19 %), podíl samostatných zemědělců se snížil z 23,6 % na 6,1 % a ostatních samostatných z 8,7 % na 0,1 % [Charvát—Linhart—Večerník 1978 : 62].

Sociálně politické úkoly byly řešeny s cílovou vazbou na úkoly výrobní, plánovitě řešení distribučních úkolů směřovalo k zvýšení pracovní a třídní motivace a jistot obyvatelstva. Tak například došlo k zavedení závodních podnikových služeb, uzákonění národního pojištění, zavedení rodinných přídatků, půjček novomanželům, prvořadá pozornost byla věnována výstavbě jeslí, školek a bytové výstavbě, včetně sociální infrastruktury zajišťující zdraví obyvatel. Tak v druhé pětiletce počet nemocničních lůžek vzrostl o více než 28 000, počet lékařů se zvýšil o 6 500. Podstatně (o 62 %) se snížila kojenecká úmrtnost a došlo k rychlým pozitivním změnám ve fyzickém i duševním zdravotním stavu dětí. U populace v produktivním i postproduktivním věku se plynule snižovala úmrtnost, zejména v úspěšném boji proti infekčním nemo-

cem. Československo se počátkem šedesátých let dostalo ve zdraví obyvatelstva na jedno z předních míst na světě [Prognóza 1987].

Vznik a rozvoj socialismu v ČSSR do šedesátých let byl charakterizován novou, oproti kapitalismu daleko vyšší ekonomickou a sociální rozvojovou dynamikou, řešením rozporů mezi prvky starého systému a progresivními prvky systému nového, relativní rovnováhou mezi vědeckotechnickým, ekonomickým a sociálním rozvojem.

2. Druhá etapa vývoje ekonomické a sociální dynamiky

Relativně rovnoměrný sociálně ekonomický vývoj první rozvojové etapy byl v Československu vystřídán vznikem celé řady rozporů etapy druhé. Základní nedostatek politický, určující tuto negativní změnu, zhodnotil až XIV. sjezd KSČ: „Vedení strany nesprávně hodnotilo dosažený stupeň vývoje společnosti a idealizovalo úroveň její morálně politické jednoty. Prání se vydávalo za skutečnost a z toho vyrůstala subjektivistická snaha předbíhat vývoj. Vzhledem k nedostatku hlubší analýzy struktury tříd a sociálních skupin naší společnosti se povrchně hodnotila současná vývojová etapa a vyhlašovaly se ne-reálné termíny dovršení socialistické výstavby“ [XIV. sjezd 1971 : 26].

Určitá „závrať z úspěchů“ při nedostatku kvalifikovaného výhledu do budoucnosti ústila v politický avanturismus, který se obrazil v nadměrných úkolech třetí pětiletky, neuskutečnitelných tempech rozvoje s vysokou akumulací (90–95 % přírůstků průmyslové výroby oproti r. 1957). Zároveň byl vytyčen grandiózní sociální program, jehož plnění naráželo na nedostatek materiálních zdrojů.

V koncepci sociálně ekonomického vývoje ČSSR byly ignorovány podstatné změny ve vnějších i vnitřních podmínkách reprodukčního procesu. Socialistické země se s pomocí Československa industrializovaly a dosáhly nových vývozních možností a dovozních potřeb. V ČSSR byly vyčerpány lehce mobilizovatelné rezervy ve zhromadnění výrob a meziodvětvových přesunech pracovních sil, investiční politika zaměřená extenzivním směrem se střetla s nedostatkem pracovních sil i zvýšením cen energií a surovin na světových trzích. To vše vyžadovalo podstatné zvýšení analytické podloženosti a pružnosti řídicího systému, založeného na podstatném prohloubení principů demokratického centralismu, přechod ekonomického mechanismu z převážně extenzivní na intenzivní trajektorii růstu, důsledné ekonomické a sociální řízení všech relativně samostatných výrobně hospodářských jednotek a územních celků na základě rozvoje demokratické, lidové samosprávy.

V rozporu s tím reforma soustavy řízení z r. 1958 popřela snahy nahradit administrativní řízení ekonomickým. U nás, stejně jako v Sovětském svazu, „jako očarování jsme se dívali na zcentralizované formy a metody plánování, které se vytvořily v třicátých letech a byly později jen částečně modernizovány, a považovali jsme je za jedině správný a nejúplnější projev základních rysů socialistického zřízení“ [Smirnov 1987].

Ve své podstatě neměnný systém plánovitého řízení se postupně dostával do přímého rozporu s měnícími se podmínkami rozšířené reprodukce a přeměňoval se z rozvojového v brzdicí mechanismus [Kutta 1986].

Nedostatky v koncepci třetí pětiletky a v celém řídicím systému se projevíly nesplněním základních úkolů, narušením proporcionality národního hospodářství, snížením efektivnosti výroby a rentability zahraničního obchodu, prohloubením rozporu mezi výrobou a spotřebou, snížením dynamiky průmyslové výroby, stagnací a absolutním poklesem národního důchodu a investic po roce 1963.

Snahy po zdokonalení plánovitého systému řízení, podněcované řadou stranických usnesení, se realizovaly cestou hospodářských reforem, v nichž se množily pokusy o zdokonalení ekonomického mechanismu. Tyto snahy však narážely na nadměrnou centralizaci, formalizaci a byrokratizaci řídicí praxe s rozsáhlým „podhoubím“ administrativních útvarů. Zatímco v padesátých letech působilo v rámci hospodářských ministerstev kolem 100 hlavních správ, v r. 1987 v této sféře bylo již více než 200 generálních a oborových ředitelství se zhruba trojnásobným počtem pracovníků.

Tomuto vývoji přispívala nekomplexnost reforem. Tak například v organizačním systému byl jednostranně prosazován oborový princip, který se stal základem rozvoje resortních a monopolistických bariér, potlačení rozvoje středních a malých podniků, zabsolutnění státní formy socialistického vlastnictví oproti ostatním družstevním, skupinovým a osobním formám, založeným na objektivně nižším a efektivnějším zespolečenštění výrobních prostředků. Na základě oborového principu byl zlikvidován vysoce efektivní Baťův kombinát rozdělením na 34 podniků řízených různými resorty a znemožněn potřebný rozvoj kombinátního principu, který se stal efektivním základem organizace ekonomiky NDR [Teorija 1987].

Výrazný byl technologicko a ekonomicko-deterministický přístup k reformám, nedostatečně postihujícím sociální a ekologickou stránku společenské existence, což se výrazně promítalo do postupného rozvolňování vazeb mezi ekonomickým a sociálním rozvojem za současného nárůstu devastace životního prostředí.

Teoretickým základem omezených přístupů k zdokonalování řídicího systému bylo ustrnutí ekonomické teorie na sledování bezprostředních nákladů produkce v abstrakci od rozvoje sociální sféry a nutnosti zachování životního prostředí člověka. Tato ignorance vyplývala z falešné představy, že rozvoj ekonomiky „automaticky“ zajišťuje i pasivní rozvoj sféry sociální. Tak se vytvořil i „zbytkový princip“ vyčleňování prostředků na rozvoj sociálně kulturní oblasti, což znamená, že se do ní vkládalo jen tolik, kolik zbylo z čistě výrobní sféry(3) [Gorbačov 1987 : 16].

Úzké pojetí ekonomiky ignoruje velké škody v sociálně kulturní a ekologické sféře, podobně jako tomu je v kapitalistické ekonomice, jejíž kritiku provedl výrazně B. de Jouvenel, když řekl, že „s naším způsobem účetnictví bychom mohli zvětšit národní důchod přeměnou Tuillerií v garáže a Notre Dame v kancelářskou budovu... Národní účty... pracují s běžnými franky a nepřihlíží se v nich ke skutečným ztrátám a ziskům národního bohatství — našemu dědictví... Vůbec se neberou v úvahu lidi a ignorují se i největší škody, například a zejména na přírodním prostředí“ [Sanoy 1976 : 60].

Zkušenosti socialistických zemí ukazují, že ekonomický mechanismus, ignorující rozvoj sociální a ekologické sféry, se zákonitě přeměňuje v mechanismus brzdící celý společenský rozvoj(4).

Zúžené pojetí ekonomického mechanismu, které zabsolutňuje úlohu hmotné výroby plodící i hmotnou masovou spotřebu, vytváří v této oblasti rozpor mezi ní a spotřebou kulturní.

(3) V té souvislosti poukázal na příčinu tohoto negativního jevu v oblasti makroekonomických analýz F. Charvát: „Vzhledem k dosud existujícímu pasivnímu („zbytkovému“) postavení makroagregátu nevýrobní spotřeby v makroekonomických úvahách, které je jedním z typických „makroindikací“ extenzivní reprodukce národního hospodářství, je převažující pasivní interpretace sociálního rozvoje plně pochopitelná“ [Charvát 1984 : 561].

(4) V ekonomickém mechanismu už prostě nelze pomíjet „vnější“ účinky provázající ekonomiku, ignorovat „prazáklad“ jejího rozvoje v podobě přírodních zdrojů. Dodatečný doplatek na „ekologii“ je příliš vysoký [Fedorenko 1982 : 68].

Tak v letech 1960–1970 došlo na základě realizace sociálního programu k rozvoji globálních ukazatelů životní úrovně (nárůst mezd, zásobování vnitřního trhu, nákup základních i dlouhodobých potřeb obyvatelstva etc.). Zároveň však kromě narůstání rozdílů v životní úrovni různých skupin obyvatel rostla na jedné straně materiální spotřeba, na druhé straně výrazně klesala spotřeba kulturní. Sociologické výzkumy vypovídaly o snižování času věnovaného samovzdělávání, došlo k výraznému snížení návštěvnosti knihoven a divadel. Zároveň byl zjišťován podstatný pokles společenské aktivity v účasti na řízení i v oblasti novátorského a zlepšovatelského hnutí. V letech 1960–1970 se snížil počet zlepšovatelských návrhů z 296 000 na 87 000 (více než do 30 %) a patentů z 6 714 na 5 236 (do 78 %). Zároveň s poklesem kulturní spotřeby stoupala spotřeba alkoholu tak, že v r. 1969 bylo na nákup alkoholických nápojů vynaloženo 14 miliard Kčs, což bylo více než 5 % národního důchodu a více než náklady na vědecký výzkum a přibližně stejně jako bylo vynaloženo na rozvoj vzdělání.

Rozvoj hromadné hmotné spotřeby, typický pro vyšší stupeň kapitalistické rozšířené reprodukce s typickou honbou za maximalizací zisku a osobního vlastnictví, se transformuje do „honby za materiálními statky a sladkým životem“. Tato honba je provázena zotročováním spotřebitele jeho vlastním vlastnictvím a vede k rozsáhlým ztrátám především v oblasti kulturně politické, k hypertrofii osobních zájmů na úkor celospolečenských, k snižování efektivnosti spotřeby i výroby, která je nucena produkovat masu nadměrných, člověku nepotřebných až škodlivých statků.

Na základě analýzy vztahů mezi dynamikou ekonomického a sociálního rozvoje bylo možno učinit závěr, že přezíravý vztah společenských orgánů k sociálnímu rozvoji vůbec a rozvoji socialistického způsobu života zvláště spolu s narůstáním ideologické diverze vedl k přesunu iniciativy obyvatel od společenských k soukromým zájmům, k individualistickým formám myšlení a jednání, což sehrálo významnou roli při vzniku společenské krize konce šedesátých let, která dále prohloubila negativní jevy v ekonomickém a sociálním rozvoji Československa [Kutta 1972].

Určitý pozitivní obrat ve společenském rozvoji nastal koncem šedesátých let v důsledku zásadní změny ve vedení KSČ, které rozbilo staré mocenské struktury, vytyčilo konsolidační program pro zabezpečení cílů čtvrté pětiletky a vytvořilo předpoklady splnění pětiletky páté, která přinesla výrazné oživení sociálně ekonomické dynamiky. Národní důchod, jehož přírůstek byl z 90 % založen na růstu produktivity práce, vzrostl o 32 %. Zároveň byl úspěšněji plněn i sociální program zaměřený na růst životní úrovně a posílení sociálních jistot obyvatelstva. Reálné pracovní příjmy se zvyšovaly o 5 % ročně, osobní spotřeba se zvýšila o 27 %, růst společenské spotřeby dosáhl 7 230 Kčs na jednoho obyvatele ročně [Horácková 1985].

Obnova základních principů socialistického plánovitého řízení, které byly od poloviny šedesátých let narušovány společenskou reakcí, umožnila plnit i náročný sociální program. V jeho rámci docházelo k dalšímu prohlubování životních jistot obyvatelstva, životní úroveň se však dále zvyšovala především v oblasti hmotné spotřeby a na úkor rozvoje ekonomiky. Proces zvyšování efektivnosti a kvality výroby v důsledku přetrvávajícího extenzivního vývoje a nevyužití technicko-organizačních i lidských faktorů intenzivního růstu pokračoval za současného rozvolňování vazeb mezi ekonomickou a sociální politikou. Zároveň došlo k oddělení fázi rozdělovacích procesů a vzniku disproporcí mezi tvorbou mzdovou, cenovou i hmotným rozdělováním paralyzujícím hmotnou a morální zainteresovanost pracujících na výsledcích jejich práce

[Prognóza 1987 : 112—131]. To vedlo k další ztrátě dynamiky ekonomického rozvoje od poloviny sedmdesátých let.

Tak přírůstek čistého národního důchodu činil v páté pětiletce 31,5 %, šesté 20 %, v sedmé 9,3 %. Produktivita práce vzrostla v páté pětiletce o 27 %, v šesté o 16,5 %, v sedmé o 7,4 % za podstatného snížení účinnosti základních fondů a stagnace podílu výrobní spotřeby na společenském produktu.

Současně s poklesem dynamiky ekonomické dochází ke ztrátě dynamiky sociální.

Dlouhodobé opomíjení marxistického pojetí historie jako přírodního společenského procesu vedlo k ignoranci narůstajících škod všech složek životního prostředí. V některých ukazatelích (depozice síry na plochu a obyvatele) se dostala ČSSR mezi nejhorší 4 státy světa. Na území ČSSR dochází k depozici 1,733 mil. tun/rok emisí ze zahraničních zdrojů a z našich zdrojů odchází ovzduším 2,104 mil. tun/rok emisí do zahraničí. Hlavní je znečišťování z tuzemských zdrojů, vyžadující i tuzemská opatření k jeho likvidaci. Důsledkem jsou miliardové škody na lesních porostech, zemědělské výrobě, vodních plochách a základních fondech. Škody vzniklé znečišťováním toků a podzemních zdrojů vody jsou odhadovány na 6,55 mld Kčs/rok. Následkem devastace přírody je poškození celých potravinových řetězců v důsledku „chemizace“ prostředí, čímž se zvyšuje genotoxické riziko. V nadměrně znečištěném prostředí žije celá 1/3 obyvatelstva.

Od roku 1965 dochází k výraznému zhoršování zdraví obyvatelstva. Snižuje se střední délka života. Růst úmrtnosti je třetí nejvyšší v Evropě, zejména u mužů středních let. Hlavní příčiny onemocnění jsou kardiovaskulární a nádorová onemocnění. Za období 1970—1985 se počet nádorových onemocnění mužů zvýšil o 30,3 % a žen o 46,3 %. V nejhroženějších oblastech se již ztrácí genofondů nevztahuje jen na faunu a flóru, ale i na lidskou populaci s hrozbou ztráty její kvality a reprodukční schopnosti v budoucnosti. Snižuje se spodní mez rizikových těhotenství až na současných 24 let a podíl toxických, životu nebezpečných látek se zvyšuje již v organismech u nejmladších generací [Prognóza 1987].

Nedostatky zastaralého, novým podmínkám rozšířené reprodukce neodpovídajícího ekonomického mechanismu, stimulačního množství výrobků bez ohledu na jejich užitnou hodnotu, způsobily, že výroba plodí na jedné straně nadnormativní, nerealizovanou produkci a na straně druhé nedostatky potřebného zboží a služeb. To je i základem vzniku a rozvoje „druhé ekonomiky“, vytvářející si své „ilegální instituce“, jejichž stimulační schopnost je často mnohem vyšší než ekonomiky oficiální, za cenu celé řady protisocialistických jevů protekcionářství, úplatkářství i trestné činnosti, napomáhající oslabení nejen hmotných, ale i morálních společenských norem a stimulů. Zastaralý ekonomický mechanismus, spjatý se zbyrokratizovanou řídicí sférou, se tak stává základem brzdícího mechanismu nejen ve sféře vědeckotechnické a ekonomické, ale i ve sféře sociální, kulturní, morální. Nerealizovaná poptávka vede k narůstání úspor části obyvatelstva jako dalšího faktoru destimulačního snahu o zvýšení množství a kvality práce jednotlivců. Tak se vytváří sociální klima průměrnosti v základním pracovním procesu a snaha o kvalitní výkon a zisk jak pracovníků, tak „kupujících“ se přesouvá k druhé ekonomice, která zčásti uspokojuje poptávku majetnější části obyvatel za cenu devastace socialistického hodnotového systému.

Nepříznivý vývoj pozorujeme i v oblasti vzdělanosti a kvalifikace, kde vznikají velké ztráty intelektuálního potenciálu v destrukci kádrových struktur. V řadě odvětví velká část dělníků pracuje v jiných profesích, než se vyučili,

značná část vedoucích pracovníků nedosahuje potřebného vzdělání, zatímco vzdělané kádry se do vedoucích funkcí nedostávají. Dochází ke „zkamenění“ kádrových struktur zbavených efektivní rotace, v nichž nedochází k proudění odzola vzhůru a jednotliví pracovníci setrvávají na svých místech po celý život bez ohledu na růst svého vzdělání a kvalifikace i na konkrétní výsledky své práce.

Základní symptomy geneze sociálního rozvoje v ČSSR i jiných socialistických zemích prokazují hlubokou škodlivost dogmatického a scholastického pojetí socialismu jako jakéhosi ideálního systému zbaveného jakýchkoli nedostatků, vnitřních rozporů, boje protikladů, objektivní dialektiky, bez níž by nebylo ani vývoje, ani života samého.

Reálný socialismus je živým, rozvíjejícím se společenským systémem, v němž působí živí lidé, na základě něhož bylo dosaženo v historii nebývalých úspěchů, jehož obrovské rozvojové možnosti se však začaly vyčerpávat. Přednosti socialismu se projevíly zvláště v sociální sféře. Bylo odstraněno vykořisťování člověka člověkem, vytvořena plná zaměstnanost, bezplatné zdravotnictví, školství a rozsáhlá sociální péče, byla odstraněna zásadní privilegia vykořisťovatelských tříd a zajištěny sociální jistoty pro všechny občany. Avšak objektivní přednosti a rozvojové možnosti socialismu se začaly vyčerpávat pod vlivem porušování marxisticko-leninských principů stranického vedení a státně politického řízení, nepozornosti k vznikajícím závažným společenským problémům, které byly často spíše utajovány a zakrývány „oficiálním optimismem“ než řešeny, ignorancí podstatných změn v rozšířené reprodukci uvnitř země i v mezinárodní sféře, kde zvláště krize kapitalistického systému, ale i negativní jevy v rámci socialistického tábora vyžadovaly podstatné změny v ekonomické a sociální politice, ve strategii a taktice cílevědomého řízení sociálně ekonomického rozvoje. Postupná ztráta sociálně ekonomické dynamiky naléhavě vyžaduje revoluční přestavbu celého společenského života.

III. Základní požadavky přestavby a urychlování sociálně ekonomického rozvoje

Obecným předpokladem společenské přestavby je všestranná analýza rozporů reálného socialismu, odhalení rozsáhlých rezerv, které je nutno mobilizovat, bariér, které je nutno odstraňovat a progresivních prvků nového, které je třeba všestranně rozvíjet. V řadě vystoupení soudruha Andropova a Gorbačova, v nichž se obrážela narůstající „kritika zdola“, se formulovalo přesvědčení o nutnosti podstatných změn ve stranickém vedení a státně politickém řízení společnosti. Podobný proces narůstající kritiky probíhal i v ostatních socialistických zemích a vyústil v generální linii přestavby a urychlování sociálně ekonomického rozvoje, vytyčenou XXVII. sjezdem KSSS i sjezdy ostatních komunistických a dělnických stran. Již lednové plenární zasedání ÚV KSSS v r. 1987 vytyčilo program všestranné demokratizace společenského života na základě rozvíjení samosprávy a rozšiřování veřejné informovanosti a otevřenosti práce rozhodovací sféry.

Tento program je výrazným projevem „návratu k leninismu“, o němž hovoří soudruh Gorbačov, neboť již v r. 1919 se v programu VKS(b), schváleném VIII. sjezdem strany, píše o místní a oblastní samosprávě jako nejvyšším typu demokratismu, který je založen na „stálém zvyšování kulturní úrovně, organizovanosti a iniciativě mas“ [Programy 1962 : 24].

Podobně i veřejná informovanost čili „glasnost“ byla V. I. Leninem považována za nedílný atribut demokratismu(5).

(5) „... bez veřejnosti (v originále „glasnosti“, pozn. F. K.) by bylo směšné mluvit o demokratismu“ [Lenin 1953 : 87—88].

Glasnost, která se stala světovým pojmem, otevírá před společenským míněním a kontrolou nejdůležitější problémy společenského života, strany, státu a celého politického systému, který není strnulým modelem, ale s rozvojem socialismu je rozvíjejícím organismem a to na základě aktivity lidí. Aktivizace lidí pochopitelně nezávisí jen na rozvoji glasnosti, ale především na jejich osobní politické, odborné a kulturní vyspělosti, na jejich občanské svědomitosti vypěstované výchovou v rámci mezilidských vztahů v mnohotvárné společenské praxi. Nezbytnost glasnosti je dána tím, že jen plně a objektivně informovaný člověk může být uvědomělým a aktivním účastníkem politického života v demokratických, samořídících se strukturách.

Kořeny brzdícího mechanismu tkví v nedostatecích institucí socialistické demokracie, postižených byrokratismem, „zbyrokratizováním společenských struktur a na všech stupních „rozšířené reprodukce“ byrokratické mezivrstvy, která získala nadměrný vliv v celém státním a správním aparátu, a dokonce i v celém životě společnosti“ [Gorbačov 1987 : 40].

Podstatu byrokratismu skvěle analyzoval již K. Marx ve svém díle *Ke kritice Hegelovy filozofie práva*: „Byrokraté jsou státní jezuité a státní teologové. Byrokracie je la é république prétre“ [Marx—Engels 1956 : 272].

Do sféry řízení se jezuitismus byrokracie promítá přeměnou falešného „spiritualismu“ v hrubý etický „materialismus trpné poslušnosti, víry v autoritu, v mechanismus ustáleného formálního jednání, strnulých zásad, názorů, tradic. Pokud jde o jednotlivého byrokrata, stává se státní účel jeho soukromým účelem, honbou za povýšením, snahou udělat kariéru“ [Marx—Engels 1956 : 273]. Byrokratismus je tak spjat s konzervatismem, setrvačností, sobeckými zájmy, protikladnými potřebám obnovy, tvořivosti, tvůrčí iniciativy, entuziasmu(6). Činnost byrokracie je založena na voluntarismu a formalismu v jednání i vědění.

V. I. Lenin věnoval kritice byrokratismu poslední léta svého života, neboť v něm spatřoval velké nebezpečí pro samu existenci socialismu. Byrokratismus neustále zaměňuje základní princip socialistického řízení — demokratický centralismus — centralismem byrokratickým, který je podle Maxe Webera ideální formou kapitalistické organizace: „Plně rozvinutý byrokratický mechanismus vyhlíží ve srovnání s jinými organizacemi jako stroj v mechanické výrobě“ [Weber 1964 : 214].

Byrokratický centralismus předpokládá manipulaci (z řídicího centra) hierarchicky organizovaných nižších řídicích článků jako jednostranných převodů centrálních rozhodnutí a přeměnu „objektů“ řízení v pasivní vykonavatele centrální vůle. Člověk se pod vlivem byrokratismu mění ze subjektu v manipulovaný objekt řízení, podléhající různým formám zvůle a nespravedlnosti. Rozhodující podmínkou likvidace byrokratismu a úspěchu přestavby je další demokratizace, přechod na novou kvalitu socialistické demokracie, která je nezbytnou podmínkou i nové kvality ekonomického a sociálního rozvoje na základě principu sociální spravedlnosti.

Odstranění nedostatků a přestavba politického systému je spjata s přestavbou ekonomického mechanismu, založeného na upevňování demokratických

(6) Marx ukazuje, že hrubý spiritualismus byrokracie se projevuje „v tom, že chce dělat všechno, tj. že dělá causa prima z vůle, protože jsoucno byrokracie se projevuje jen v činnosti, jejíž obsah dostává zvenčí; může tedy svou existenci dokázat jen formováním, vymezováním tohoto obsahu. Pro byrokrata je svět pouhým objektem jeho úředního výkonu [Marx—Engels 1956: 274]. „Byrokracie je kruh, ze kterého se nikdo nemůže vymanit. Její hierarchie je hierarchie vědění. Vrchol se spoléhá na spodní kruhy, že se vyznají v jednotlivostech, kdežto spodní kruhy zas věří, že vrchol rozumí obecnému, a tak se navzájem klamou“ [Marx—Engels 1956 : 273].

základů fungování ekonomiky. Především tu jde o podstatné inovace v plánovacím systému zvýšením jeho komplexnosti ve vazbách všech ekonomických, sociálních a ekologických stránek společenské existence, prodloužením jeho časového horizontu o subsystém prognostický, upevnění jeho vazeb v celém cyklu prognóza — program — plán — projekt — realizace na všech stupních řízení, zvýšením pružnosti celého systému řízení v adaptaci na změny v technice, technologii a poptávce na vnitřním i zahraničním trhu. Přestavba řídicího systému je založena na prohlubování demokratického centralismu jak v centru, které se soustřeďuje na tvorbu strategie a koncepcí, tak v nižších řízených článcích, jimž se ponechává široká možnost samostatné tvůrčí iniciativy.

Je třeba odstranit nadbytečné články řízení (přechod na dvoustupňový systém) resortních a oborových bariér a uniformity v uspořádání hospodářských jednotek. Přestavba ekonomického mechanismu je spjata s přechodem od administrativních k ekonomickým metodám, s decentralizací rozhodování a zvýšením pravomoci a odpovědnosti orgánů územních celků a výrobně hospodářských organizací, s širokým rozvojem tržních vztahů, chozrasčotu a samofinancování.

Podstatně vzrůstá úloha pracovních kolektivů závodů, zvyšuje se jejich pravomoc i odpovědnost za rozvoj technických, ekonomických a sociálních inovací, rozvoj produktivity práce a efektivnosti výroby, celkové hospodárnosti podniků, jejíž úroveň se projeví v odměňování každého pracovního kolektivu podle výsledků jeho práce. V těchto podmínkách se vněekonomické přinucení stane výjimkou a účinnost plánovitého řízení se zvýší zvýrazněním užité hodnoty zboží a služeb, objektivizací vazeb mezi mzdovými, cenovými a hmotnými proporcemi v konfrontaci nabídky a poptávky na socialistickém trhu, podřízeném nikoli svévoli monopolního výrobce, ale zájmu spotřebitele.

Přestavba ekonomického mechanismu je spjata s přestavbou vlastnických vztahů, která musí překonat odcizení výrobce od výrobních prostředků, dosáhnout souladu bohatství pracovních kolektivů s rozsahem společenského vlastnictví a jeho efektivního využití.

V ekonomické teorii i společenské praxi došlo k zabsolutnění státního vlastnictví oproti ostatním formám socialistického vlastnictví bez ohledu na různou míru zespolečenštění výrobních sil v různých odvětvích národního hospodářství a formách společenské výroby.

Jestliže výrobní síly v dané výrobě nejsou a nemohou být vysoce koncentrované, pak jejich přeměna ve státní vlastnictví je formální, dochází k odcizení bezprostředního výrobce od výrobních prostředků, vzniká rozpor mezi funkcemi vlastníka výrobních prostředků a hospodáře. Celou strukturu národního hospodářství je třeba optimalizovat kombinací podniků velkých, středních a malých a využít přitom široké kombinace různých vlastnických forem státních, družstevních, skupinových, rodinných, individuálních, zajišťujících plné pokrytí hmotných, kulturních, sportovních a rekreačních, bytových a jiných potřeb obyvatelstva.

Uspokojování hmotných a kulturních potřeb je základem rozvoje sociální stránky společenské existence, jejíž úroveň je ukazatelem předností socialistického systému, která není jen důsledkem, ale zároveň předpokladem technického a ekonomického rozvoje.

Realizace přestavby je závislá na tvůrčí iniciativě pracujících podniků a občanů územních celků, rozvíjející se na základě zajišťování jejich sociálních podmínek a potřeb. Proto je i rozvoj ekonomického mechanismu těsně spjat se zdokonalováním mechanismu sociálního, zajišťujícího vývoj lidské populace, sociálně třídní struktury a jejích subjektů (tříd, skupin, rodin, kolektivů etc.), rozvoj obsahu a charakteru práce, vzdělání a kvalifikace, socialistické

výchovy, kultury a sportu, zdraví obyvatel etc. V této oblasti je úkolem přestavby především zastavit nepříznivý vývoj v oblasti životního prostředí, který přináší stále se násobící ztráty ve všech stránkách společenské existence a hrozí přerůst v řadu katastrof.

Závažným krokem k zajištění tohoto úkolu bylo nedávné zřízení vládního orgánu pro ochranu a tvorbu životního prostředí. Realizaci pravomocí takového orgánu je třeba zajistit vypracováním komplexního zákona, který by odstranil dosavadní roztržitost a neúčinnost souboru předpisů. Úkoly ochrany a tvorby životního prostředí v jeho složkách přírodních, hmotných i pracovních je třeba zahrnout do celého plánovacího systému i do výuky všech stupňů škol.

Další prioritou přestavby by mělo být zastavení negativního vývoje a přechod k dalšímu rozvoji zdraví obyvatelstva, které je třeba považovat za největší bohatství národa. Tento úkol souvisí nejen s přestavbou zdravotnictví, ale i řadou nutných progresivních změn v oblasti výchovy, výživy a rozvoje socialistického životního způsobu. Přestavba všech stránek sociální sféry má vliv na zdravotní úroveň obyvatel. Jde tu o boj proti kouření, narkomanii, alkoholismu a neracionálnímu stravování, radikální likvidaci chemizace potravin a nápojů, rozvoj sportu a turistiky, důsledný rozvoj zdravotní prevence, propagandy etc.

Komplexně bude třeba řešit problém bytový, který nelze redukovat jen na nedostatek bytů, ale cílevědomě zajišťovat rozvoj bytové kultury, sociální infrastruktury, druhého bydlení etc.

Závažné nedostatky ve výchově, vzdělání a kvalifikaci bude nutno řešit přestavbou výchovného a vzdělávacího systému od narození dítěte až po postproduktivní věk. Systém umísťování dětí v jeslích je v rozporu s citovou výchovou dítěte, kritizována je uniformita výchovného a vzdělávacího systému, v němž se ztrácí masa talentů. Rychlý technický rozvoj a morální zastarávání techniky i společenských poznatků si vynucuje „učení po celý život“, které systém výuky zdaleka nezajišťuje. Společnost ztrácí rozsáhlý intelektuální potenciál i odchodem zdravých a zkušených pracovníků postproduktivního věku do důchodu. Před společností stojí úkol vytvořit optimální systémy celoživotní výchovy a vzdělávání různých skupin sociálně třídní struktury.

Zdaleka není vyřešen s rozvojem techniky a produktivity práce spjatý problém zkracování pracovní doby a optimálního využití volného času. V současné době se značná část pracovního času přenáší do času volného, což podstatně snižuje možnost rozšířené reprodukce pracovní síly, optimálního životního způsobu, zvláště u zaměstnaných žen. V rozvoji socialistického životního způsobu bude hrát velkou úlohu přestavba oblasti kultury umělecké i fyzické.

Všechny problémy přestavby sociální sféry jsou těsně spjaty s přestavbou v oblasti politické, v oblasti vědy a techniky a ekonomiky. Půjde tu zvláště o rozvoj další účasti pracujících a občanů na všech formách řízení, o široký rozvoj sortimentu zvláště předmětů dlouhodobého užití a služeb, které značně zaostávají za rozvojem výroby.

Plnění generální linie strany — urychlování sociálně ekonomických procesů na základě přestavby společenského života povede k obnovení vysoké dynamiky sociálního rozvoje v širokém slova smyslu.

Vytyčené principy generální linie strany naznačují, že přestavba bude základem přechodu socialismu na kvalitativně vyšší stupeň intenzivního rozvoje, základem skutečné renesance socialismu.

Литература

- Fedorenko, N. — Rejmers, V.: *Sblížit ekonomiku a ekologické cíle*. Vesmír 1982.
- Gorbačov, M. S.: *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. Praha, Svoboda 1987.
- Gottwald, K.: *Zpráva o činnosti strany od VII. do IX. sjezdu KSČ*. Praha, Svoboda 1949.
- Horáková, J. — Kutta, F.: *Vznik a vývoj plánování společenských procesů v ČSSR*. Sociologický časopis 1985, č. 2.
- Charvát, F. — Linhart, J. — Večerník, J.: *Sociálně třídní struktura Československa, vývoj, data, srovnání*. Praha, Horizont 1978.
- Charvát, F.: *K vybraným aktuálním směrům dalšího uplatnění marxisticko-leninské sociologie*. Sociologický časopis 1984, č. 6.
- Kutta, F.: *Budování materiálně technické základny komunismu*. Praha, NPL 1962.
- Kutta, F.: *K prognóze plánování sociálních procesů*. Politická ekonomie 1986, č. 34.
- Kutta, F. i redakcionnyj sovět: *Teorija i praktika planirovanija i prognozirovanija socialnych processov v socialističeskich stranach*. Praha, ÚFS ČSAV 1987.
- Kutta, F.: *Problemy socialnoj i ekonomičeskoj prognostiki*. In: *Obščije principy upravlenija socialističeskoj ekonomikoj i osoběnosti jich priměnenija v otčělnych stranach*. Moskva, IEMSS AN SSSR 1972.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 38. Praha, Svoboda 1960.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 5. Praha, SNPL 1953.
- Marx, K.: *Kapitál*. Praha, SNPL 1953. Díl I.
- Marx, K.: *Kapitál III-2*. Praha, Svoboda 1956.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 1. Praha 1956.
- Marx, K.: *Grundrisse II*. Praha, SNPL 1953.
- Mesarovič, M. — Pestel, E.: *Meakind at the Turning Point*. New York 1944.
- Prognóza sociálního rozvoje ČSSR*. Soubor dílčích studií. Praha, ÚFS ČSAV 1987.
- Programy KSSS*. Praha, NPL 1962.
- Richta, R. a kol.: *Civilizace na rozcestí*. Praha, Svoboda 1966.
- Sanoy, A.: *Nulový růst*. Synopsis 1976, č. 6.
- Smirnov, G. J.: *Revolucionnaja suščnost' perestrojki*. Pravda 13. 3. 1987.
- Šolcová, M. a kol.: *Sociální politika KSČ*. Praha, Svoboda 1984.
- Weber, M.: *Essays in Sociology*. New York 1964.
- XIV. sjezd KSČ. Praha, Svoboda 1971.
- Vliv nových podmínek rozšířené reprodukce na progresivní změny v systému řízení společenských procesů*. Praha, ÚFS ČSAV 1984.

Резюме

Ф. Кутта: К проблематике социального развития и к задачам перестройки

В первой части автор рассматривает концепцию социального развития и его ресурсов. Помимо научно-технических и экономических ресурсов подчеркивается марксистское понимание истории как природно-общественного процесса. К. Маркс подчеркивал связь общественной производительности труда с природными условиями, И. В. Сталин отрицал существенное влияние природных условий на развитие производительных сил. Взгляд Сталина соответствовал периоду, когда человечество могло биосферу считать средой, не ограничивающей экономическое развитие. В наши дни для человека, «отчужденного природе» возможности этой среды исчерпаемы, он эксплуатирует таким образом землю и уничтожает свою среду, от которой он зависит. Решающим фактором социального развития являются свойства основного субъективного фактора общества. Современный характер развития науки, техники и связанного с этим субъективного фактора вызывает и современный революционный характер динамики общественной диалектики.

Вторая часть, посвященная экономической и социальной динамике ЧССР, содержит анализ изменений общественного развития на двух этапах. На первом этапе 1945—1960 гг. осуществились значительные революционные социалистические преобразования политической системы, управления общественными процессами, социально-классовой и экономической структуры и т. п. Несмотря на целый ряд противоречий, для развития этого этапа было характерно высокой динамикой общественного развития, в экономической области — в два — три раза более высокими темпами развития, чем в странах капиталистической системы, и в области социальной — в первую очередь, обширным улучшением здоровья жителей. Второй этап был помечен распадом третьего народнохозяйственного плана и первой реформой, отвергнувшей стремления заменить

централизованные административные формы управления управлением экономическим. В следующих реформах под влиянием ряда партийных постановлений множились попытки усовершенствования экономического механизма, которые, однако, сталкивались с чрезмерной централизацией, формализацией и бюрократизацией управленческой практики с обширной «грибницей» множющихся административных подразделений. Реформы отличались некомплексностью и преобладающим технологическим и экономическим детерминизмом, в значительной мере игнорирующим динамику факторов социальной и экологической сфер с последствиями, состоящими в отставании сферы услуг, с выразительным ухудшением окружающей среды и связанным с этим ухудшением здоровья населения. Потеря экономической и социальной динамики вместе с возрастанием идеологической диверсии вылилась в кризис шестидесятых годов, угрожающий ликвидацией социалистического строя.

Значительный позитивный перелом в общественном развитии осуществился в начале семидесятых годов в результате наступления нового партийного руководства, выдвинувшего программу консолидации по обеспечению целей четвертой пятилетки и создавшего предпосылки для выполнения пятой пятилетки, в которой произошло значительное оживление социально-экономической динамики. На основе роста производительности труда и национального дохода удалось выполнить масштабную социальную программу, однако, в ущерб эффективности производства, у которой произошел застой в результате сохранившегося экстенсивного роста. Это приводило к дальнейшей потере общественной динамики, в экономической сфере в результате снижения прироста чистого национального дохода с 31,5 % в пятой пятилетке до 7,4 % в седьмой пятилетке. Одновременно происходит возникновение и развитие «второй экономики», быстрое обесценивание окружающей среды, ухудшение здоровья населения, разрушение кадровых структур, снижение трудовой активности и т. п.

Потеря общественной динамики вызывает настоятельную необходимость революционной перестройки, ускорения социально-экономических процессов, что отразилось в генеральной линии, выдвинутой ХУП съездом КПС. Выполнение этой линии требует формирования программы всесторонней демократизации общественной жизни в борьбе против бюрократизма и на основе развития народного самоуправления, развития гласности, перестройки экономического механизма на основе углубления демократического централизма как в концепционных и стратегических функциях центра, так в низовых управляемых звеньях, перед которыми открывается возможность широкой творческой инициативы. Перестройка связана с переходом на двухступенчатую систему управления, на децентрализацию принятия решений и с повышением полномочий и ответственности органов территорий и предприятий. Развитие экономического механизма связано с совершенствованием социального механизма, обеспечивающего развитие популяции, социально-классовой структуры, социалистического воспитания, культуры и спорта, здоровья населения и т. п.

В заключение статьи выдвигаются определенные приоритеты, приводящие к обновлению и дальнейшему развитию социальной динамики, связанной с охраной и созданием окружающей среды, с развитием здоровья населения и с решением ряда проблем жилищного строительства, воспитания и образования, с продлением досуга и развитием образа жизни жителей, как интегрированной и интегрирующей функцией социального развития.

Summary

F. Kutta: On Social-development Problems and Tasks of Reconstruction

In its first part the paper deals with the conception of social development and its sources. Apart from scientific-technological and economic sources, stress is laid on the Marxist conception of history as a natural-social process. K. Marx emphasized the relation between the social productivity of labour and natural conditions, J. V. Stalin rejected the substantial impact of natural conditions on the development of productive forces. Stalin's view was in keeping with the era when mankind was at liberty to consider the biosphere as a milieu setting no limits to economic development. In our days, the capacity of this milieu is not inexhaustible for man alienated from nature: thus he is exploiting the land and destroying his environment on which he depends. The decisive factor of social development are the qualities of the principal subjective factor of society. The present character of the development of science, technology, and the subjective factor connected herewith also influences the contemporary revolutionary character of the dynamics of social dialectics.

The second part, devoted to the economic and social dynamics of Czechoslovakia, is concerned with the analysis of changes in social development in two stages. In the first stage (1945—1960) considerable revolutionary socialist transformations were taking place in the political system, in the control of social processes, in the social-class and economic structures, etc. Despite a great number of contradictions, the development within this stage was characterized by an intensive dynamics of social development: in the sphere of economy by 2—3 times higher development rates than was the case in countries of the capitalist system, and in the social sphere primarily by a substantial improvement in the health of the population. The second stage was marked by a disintegration of the third national-economic plan and by the first reform which denied the endeavours to replace centralized administrative forms of management by economic management. In the following reforms, many attempts were made in the wake of numerous Party resolutions to improve the economic mechanism, but they were striking against excessive centralization, formalization and bureaucratization of managerial practice with an extensive "hot-bed" of multiplying administrative units. The reforms were characterized by a lack of complexity and a prevalent technological and economic determinism ignoring, to a considerable extent, the development of factors of the social and ecological sphere. This conduced to the backwardness of the sphere of services, to a marked deterioration of the living environment and of the health of the population connected herewith. The loss of economic and social dynamics, hand in hand with the growing ideological diversion, resulted in the crisis of the sixties which threatened with the liquidation of the socialist order.

A marked positive turn in social development occurred in the early seventies in consequence of the nomination of a new Party leadership. This set the consolidation programme for securing the goals of the fourth five-year plan, and created pre-conditions for the fulfilment of the fifth five-year plan in the course of which a marked revival of socio-economic dynamics took place. On the basis of the growth of the productivity of work and of the national income, the demanding social programme could successfully be fulfilled — of course to the detriment of the effectiveness of production in consequence of the surviving extensive growth. This was conducive to a further loss of social dynamics, in the economic sphere by the reduced growth of the net national income from 31.5% in the fifth five-year plan to 7.4% in the seventh five-year plan. At the same time we can witness the rise and development of the "second economy", a rapid impairment of the living environment, the deterioration of the population's health, the destruction of personnel structures, the decline in working activity, etc.

The loss of social dynamics urgently calls for a revolutionary reconstruction, for an acceleration of socio-economic processes. This is reflected in the general line set by the 17th Congress of the Communist Party of Czechoslovakia. The realization of this line necessitates the elaboration of a programme of an extensive democratization of social life in the struggle against bureaucratism and on the basis of the development of the people's self-government; the development of "glasnost"; the reconstruction of the economic mechanism based on the intensification of democratic centralism in the conceptual and strategic functions of the centre as well as in the lower controlled organs for whom the possibility of a broad creative initiative is opening. The reconstruction is connected with the transition to a two-stage system of management with the decentralization of decision-making, and with an enhancement of power and responsibility on the part of the organs of territorial units and enterprises. The development of the economic mechanism is connected with the improvement of the social mechanism which secures the development of the population, the social-class structure, socialist education, culture and sports, the health condition of the population, etc.

In conclusion the paper points out certain priorities leading to the revival and further development of social dynamics in connection with environment conservation and planning, with the development of the health of the population and the solution of a number of problems arising in housing construction, education and culture, with the growth of the amount of leisure and the development of the way of life of the population as an integrated and integrating goal function of social development.